

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัยต้องการศึกษาใน ๓ ประเด็นคือ ๑. ความหมายและความสำคัญของธาตุเป็นอย่างไร ๒. แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงไว้อย่างไร และ ๓. ฐานะและความสำคัญของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

จากการศึกษาวิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ ๑ ความหมายและความสำคัญของธาตุเป็นอย่างไร

จากการศึกษาวิจัยพบว่า มีการให้ความหมายของธาตุ ไว้อย่างหลากหลายคือ ความหมายตามรูปศัพท์ “Element” ความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า “ธาตุ” และความหมายของ “ธาตุ” ในนัยปรัชญาและศาสนา

ความหมายของธาตุ มีส่วนที่เป็นสสารและจิตหรือรูปกับนาม เป็นวัตถุธาตุหรือกระดูกรวมหรือแร่ธาตุได้ด้วย เป็นการมุ่งนิยามความหมายในเชิงสสารหรือวัตถุที่อาศัยการรับรู้ได้ทางสัมผัส การเน้นนิยามความหมายไปที่สสารคือ การกล่าวว่า ธาตุ เป็นกระดูกรวม และธาตุที่เป็นแร่ธาตุ ชนิดต่างๆ เป็นต้น ส่วนการนิยามว่า “ธาตุ” ในเชิงจิตหรืออสสารคือ ลักษณะที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะบางอย่างที่เป็นสิ่งในตนเอง อาจกล่าวได้ว่า เป็นสิ่งมูลฐาน คือสิ่งแรกเริ่มของสิ่งทั้งหลาย ในพุทธปรัชญาได้นิยามคำว่า “ธาตุ” อย่างกว้างๆ ว่า “ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน” จึงสะท้อนให้เห็นวิถีทางของพุทธปรัชญาที่แสดงให้เห็นประโยชน์ของธาตุในเชิงสภาวะมากกว่าการเน้นไปที่สสารภายนอกที่เป็นวัตถุ อย่างไรก็ตามการกล่าวถึงนิยามของธาตุมีนัยของความจริงที่เป็นเชิงปริวิสัย ที่ไม่ใช่เพียงอัตวิสัย ความจริงของธาตุเป็นสิ่งที่มิอยู่ ดำรงอยู่เช่นนั้น ตรวบจนกระทั่งบุคคลเป็นเพียงผู้ที่ต้องพัฒนาตนเองเพื่อเข้าถึงความเป็นธาตุหรือความจริงดังกล่าวนี้ จึงทำให้เห็นว่าธาตุนั้นมี ๒ ลักษณะคือทั้งที่เป็นวัตถุและสภาวะ ความหมายของ “ธาตุ” ในวิทยาศาสตร์เน้นไปที่สสาร ที่ต้องอาศัยผัสสะหรือกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในการพิสูจน์ (scientific method) ว่ามีอยู่หรือดำรงอยู่ ส่วนแนวคิดทางด้านปรัชญานั้นไม่เพียงยอมรับท่าทีของวิทยาศาสตร์ดังกล่าวนี้ หากแต่ยังยอมรับอย่างกว้างขวางอีกว่า ยังมีความจริงบางอย่างที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งต้องอาศัยมโนสัมผัสหรือการคิดหรือการใช้เหตุผล

ความสำคัญของธาตุ พบว่าสิ่งทั้งหลายล้วนประกอบเข้าด้วยธาตุ ทั้งสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่ มีชีวิต ธาตุเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดเอกภพ จักรวาล และธาตุเป็นองค์ประกอบของ มนุษย์ สัตว์ และพืช สิ่งทั้งหลายในโลกหรือเอกภพ ที่หมายถึงโลกอันเป็นพื้นดินนี้ การดำรงอยู่ หรือมีอยู่ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ธาตุมีความสำคัญต่อการเป็นสิ่งหนึ่งหรือสิ่งแรกเริ่มในการทำให้เกิดหรือมีขึ้นของสิ่งมีชีวิต หากปราศจากธาตุ อันหมายถึง ธาตุพื้นฐานทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือสิ่งที่เป็นธาตุอื่นๆ แล้วสิ่งมีชีวิตทั้งหลายจะมีชีวิต หรือจะสามารถดำรงอยู่ไม่ได้ โดย ความหมายหรือนัยของธาตุ (Element) นั้น มนุษย์ย่อมประกอบด้วยธาตุ ๔ ประการคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นพื้นฐาน แต่วิทยาศาสตร์เชื่อว่าวัตถุหรือสสารก่อให้เกิดสิ่งที่มีชีวิต วัตถุเป็นสิ่งที่ดำรง อยู่แรกเริ่มของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายและค่อยๆ วิวัฒนาการจนก่อเกิดสิ่งที่มีชีวิตต่างๆ แตกต่าง พุทธปรัชญาที่เห็นว่าชีวิตของมนุษย์ที่เกิดขึ้นนั้น มิใช่เพียงอาศัยธาตุ ๔ เท่านั้นที่เป็น องค์ประกอบหลักทำให้มนุษย์เกิดขึ้นมาได้ หรือค่อยๆ วิวัฒนาการ หากแต่ยังมีจิตหรือวิญญาณ เป็นองค์ประกอบหลักร่วมด้วยเช่นกัน เช่น การเกิดขึ้นของมนุษย์ เป็นต้น

ประเด็นที่ ๒ แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงไว้อย่างไร

จากการศึกษาวิจัยพบว่า ธาตุในพุทธปรัชญานั้นมีหลากหลายแง่มุมหรือประเด็น ดังนี้คือ

ธาตุ ๑ ในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการกล่าวถึงโลกธาตุ หมายถึง เขตแดน ที่พระ สัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ สามารถแผ่พระบารมีไปจรด ซึ่งทำให้เห็นว่า มีความ เกี่ยวโยงกับเรื่องจักรวาลวิทยา และยังทำให้เห็นว่าเป็นไปได้ทั้งในเชิงวัตถุวิสัย จิตวิสัย และพุทธ วิสัย ธาตุ ๒ ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่าเน้นความสำคัญไปที่นามรูป หรือสังขตธรรม และอสังขตธรรม ธาตุ ๓ ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่าเป็นการกล่าวถึงธาตุทั้งที่เป็นเชิง นามธรรมและรูปธรรม โดยชี้ให้เห็นว่า การมีอยู่ของสิ่งที่เป็นนามธรรมบางครั้งย่อมจะต้อง เชื่อมโยงไปสู่สิ่งที่รูปธรรมหรือวัตถุธรรม ที่เป็นกายภาพให้สามารถรับรู้ได้ทางผัสสะ ๕ หรืออายตนะทั้ง ๖ ธาตุ ๔ ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่าเป็นการกล่าวว่าเป็น ภูตรูป ๔ หรือ มหาภูต ๔ ซึ่งเป็นธาตุหลัก ๔ อย่าง คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ซึ่งเป็นพื้นฐาน เบื้องต้นของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ทั้งการอธิบายถึงธาตุ ๔ ทั้งภายนอกและภายในมี จุดมุ่งหมายเพื่อการไม่ให้ไปยึดมั่น ธาตุ ๖ ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่ามี ๓ ประเภทด้วยกัน แต่ในส่วนที่สำคัญคือ ๑. ธาตุดิน ๒. ธาตุน้ำ ๓. ธาตุไฟ ๔. ธาตุลม ๕. ธาตุคือที่ว่าง และ ๖. วิญญาณธาตุ ซึ่งเป็นการอธิบายธาตุในฐานะที่สำคัญที่เป็นเหตุทำให้เกิดทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มี ชีวิตและ ธาตุ ๖ นั้นยังได้เชื่อมโยงไปยังสภาวะเรื่อง ผัสสาายตนะ ๖ (ซึ่งเป็นการเน้น ความสำคัญเชิงญาณวิทยา) ธาตุ ๗ ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า ธาตุ ๗ ดังกล่าวเป็นการเน้น

ไปที่ธาตุกรรมฐานเพื่อเป็นอารมณ์ซึ่งสัมพันธ์กับผลของการปฏิบัติ ธาตุ ๗ เป็นธาตุที่เป็นสภาวะทางจิต มากกว่าทางวัตถุ ธาตุ ๑๘ ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า ธาตุ ๑๘ เป็นการแยกเพื่อการศึกษาชั้นละเอียดสูงขึ้นไป โดยมีอากาศธาตุหรือช่องว่างและจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ธาตุ ๑๘ เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่ทรงสภาวะของธาตุเอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นเป็นไปตามธรรมนิยาม ธาตุ ๑๘ สามารถสรุปเป็นได้ทั้งจิต สสารและเป็นได้ทั้งจิตและสสาร เมื่อกล่าวโดยภาพรวมการอธิบายเรื่องธาตุ ๑๘ เป็นการชี้เพื่อการเข้าใจเรื่องธาตุที่เป็นสิ่งดำรงอยู่ด้วยตนเองทั้งที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของอายตนะทั้งภายในและภายนอกกว่าสัมพันธ์กัน(ญาณวิทยาได้) แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยสรุปมี ๒ ลักษณะคือ รูปธาตุและนามธาตุ

ประเด็นที่ ๓ ฐานะและความสำคัญของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

จากการศึกษา ผู้วิจัยได้นำเสนอประเด็นในการศึกษาออกเป็น ๔ ข้อคือ

ข้อที่ ๑ ฐานะและความสำคัญของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นยอมรับว่าสิ่งที่มีชีวิตต้องประกอบด้วยธาตุ ๕ และวิญญาณธาตุ แต่สิ่งที่ไม่มีชีวิตไม่จำเป็นต้องมีวิญญาณ คือ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และมีธาตุอากาศคือช่องว่างอยู่นั้น

ธาตุในฐานะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม พบว่า มนุษย์ประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ส่วนคือ ส่วนร่างกายเรียกว่ารูปและส่วนที่เป็นจิต เรียกว่านาม เรียกรวมกันว่า นามรูป หรือร่างกายกับจิต แม้จิตจะมีการเปลี่ยนแปลงถึง ๑๗ ขณะต่อรูป แต่องค์ประกอบ ๒ อย่างนี้จะขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไปไม่ได้ สิ่งที่มีชีวิตเช่นมนุษย์ ร่างกายกับจิตเป็นสิ่งคู่กันและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน

ธาตุในฐานะเป็นจิตหรือสสาร พบว่า จิตเกิดดับ ๑๗ ขณะเท่ากับวัตถุเกิดดับ ๑ ขณะสรรพสิ่งในโลกไม่ว่าจะเป็นจิตหรือวัตถุตั้งอยู่ชั่วขณะและดับไปไม่มีอะไรเที่ยงแท้ถาวร สรรพสิ่งตั้งอยู่ชั่วขณะ เพราะตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ พุทธปรัชญายืนยันว่าธาตุมีทั้งส่วนที่เป็นจิตและสสารแต่ไม่แยกออกจากกัน

ธาตุในฐานะเป็นสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ พบว่า ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่เพียงเป็นสิ่งที่จริงแท้ในเชิงสสารหรือวัตถุ จิต หรือสภาวะเท่านั้น แต่ยังมีการอธิบายว่า “ธาตุ” ยังสามารถจำแนก ประเภทของบุคคลออกเป็น ๒ จำพวกใหญ่ๆ ตามอุปนิสัยหรืออัธยาศัยคือ คนดีและคนเลว

ข้อที่ ๒ ฐานะและความสำคัญของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางด้านปรัชญา พบว่า ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองสังขนิยมเชิงทวินิยมพบว่า ในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้เป็นสังขนิยมเชิงทวินิยม แม้จะกล่าวว่ามีสิ่งที่จริงแท้ ๒ อย่างคือร่างกายหรือจิต เพราะเหตุที่พุทธปรัชญานั้นพิจารณาโลกเป็นกระบวนการที่สิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกัน ในฐานะของการดำรงอยู่จริงของสิ่งทั้งหลาย แม้เมื่อลดทอนลงแล้วในพุทธปรัชญาเถรวาทอาจเห็นว่าเป็นสองสิ่งคือรูปและนามแต่เป็นเพียงการกล่าวแยกอธิบายเกี่ยวกับกายวัตถุ และจิตในฐานะมีความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตอย่างเช่นมนุษย์ให้เข้าใจง่ายขึ้นว่าประกอบด้วยอะไรถึงเป็นชีวิต

ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางอภิปรัชญามี ๓ ประเด็นคือ ประเด็นที่ ๑ ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางจิตนิยม พบว่า ธาตุในพุทธปรัชญานั้นไม่เพียงแต่เป็นไปในเชิงวัตถุหรือสสารเท่านั้น แต่ยังเป็นไปในเชิงสภาวะหรือจิตนิยมได้ด้วย โดยอธิบายจากแนวคิดจิตนิยมแบบเพลโตที่เชื่อว่า มโนภาพ (idea) หรือแบบ (form) เป็นความจริงสูงสุด เบิร์กสีย์เชื่อใน จิตนิยมอัตวิสัย (subjective idealism) วัตถุเป็นเพียงมโนภาพ (ideas) อยู่ในจิตของพระผู้เป็นเจ้าเป็นความจริงสูงสุด คานต์เชื่อในจิตนิยมอูตรวิสัย (transcendental idealism) ว่าเป็นที่มาของความจริงสูงสุดและเฮเกลเชื่อว่าทุกการกระทำมุ่งไปสู่จิตสัมบูรณ์ (absolute mind) ประเด็นที่ ๒ ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางสสารนิยม พบว่า ธาตุในเชิงสสารของพุทธปรัชญาคือ ธาตุ ๔ แต่แนวคิดของสสารนิยมเชื่อว่าสสารเท่านั้นที่เป็นสิ่งจริง ปรัชญาการณในรูปอื่นๆ สามารถทอนลงได้ว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ของสสาร แต่พุทธปรัชญานั้นเชื่อว่า ความจริงต้องมีทั้งสสารและอสสารโดยทั้งสองอย่างนี้ต้องปฏิสัมพันธ์กัน และประเด็นที่ ๓ ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางธรรมชาตินิยม พบว่า ธรรมชาตินิยม (naturalism) ยอมรับความจริงว่าสสารและอสสารล้วนเป็นสิ่งที่จริงด้วยกันทั้งคู่ หากแต่การที่เป็นจริงทั้งคู่นั้น เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ปฏิสัมพันธ์กัน แตกต่างกับพุทธปรัชญาที่เห็นว่าสิ่งทั้งสองเป็นความจริงที่รับรู้ได้ก็โดยการที่สิ่งทั้งสองต้องปฏิสัมพันธ์กัน

ธาตุในอภิปรัชญากับปฏิจจสมุปบาท พบว่า พุทธปรัชญานั้นหลักๆ แม้จะมี ๒ ระดับคือโลกียะกับโลกุตตระที่สัมพันธ์กัน สิ่งที่เป็นธาตุหรือความจริงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงหรือบรรลุได้ ซึ่งสัมพันธ์กับโลกทัศน์และชีวทัศน์ของพุทธปรัชญาที่สอนให้มองโลกตามความเป็นจริงไม่ให้มองโลกเพียงด้านใดด้านหนึ่ง จึงเป็นไปในเชิงกระบวนการในการรับรู้โลก ไม่ได้เน้นไปในจิตนิยม สสารนิยมและธรรมชาตินิยม แต่พุทธปรัชญาเห็นว่าสิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกันและกันตามกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท(กฎความเป็นเหตุปัจจัย)

ข้อที่ ๓ ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทกับธาตุที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบ พบว่า ธาตุตามมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาททั้งเหมือนและไม่เหมือนกับธาตุที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบ ที่เหมือนกันคือเห็นว่า ธาตุเป็นวัตถุหรือรูปธรรม พิสูจน์ได้ด้วยสัมผัส ๕ ที่ไม่เหมือนกันคือธาตุใน

พุทธปรัชญาเป็นสภาวะลักษณะของช่องว่างที่เป็นจิตหรือนามธรรมที่แฝงอยู่ ทั้งยังอธิบายถึงพฤติกรรม หรืออาการของมนุษย์ได้ด้วยซึ่งไม่สามารถรับรู้ด้วยเพียงผัสสะ ๕ แบบวิทยาศาสตร์

ข้อที่ ๔ คุณค่าของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นได้ทั้งระดับสมมุติ หรือโลกียะที่คนส่วนใหญ่เห็นร่วมกัน มีความเป็นปรัยัย(Objective) เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดด้วยผู้อื่น ให้ค่าโดยผู้อื่น เป็นได้ว่าเป็นธาตุภายนอก(รูป/อสสาร) อาจเรียกว่า “ธาตุเทียมหรือคุณค่าเทียม” และระดับสูงที่อาจเรียกว่าระดับปรมัตถ์ หรือโลกุตตระ ที่มีความเป็นอัตวิสัยสูง (Radical subjective) หรือเป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน ที่ให้ค่าด้วยตนเอง (เอหิปปัสสิกะ) เป็นได้ว่าเป็นธาตุภายใน(จิต/นาม/อสสาร) อาจเรียกว่า “ธาตุแท้หรือคุณค่าแท้” หรือ “อุตตรธาตุ” คุณค่าของธาตุในพุทธจริยศาสตร์เถรวาทในมุมมองประโยชน์นิยมของเบนธัม(Jeremy Bentham) และของมิลล์ (Mills) ให้ความสำคัญใน ๒ ระดับคือโลกียะคือปริมาณของความสุข และโลกุตตระหรือคุณภาพของความสุข

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ประโยชน์

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท” ทำให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องธาตุนั้นมีนัยที่หลากหลายแง่มุมในการทำ ความเข้าใจได้ จึงสามารถสรุปเป็น ๒ ประเด็นเพื่อนำไปใช้ประโยชน์คือ

๕.๒.๑.๑ ประโยชน์ในด้านวิถีชีวิตและสังคม

แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบของโลก เอกภพ จักรวาล และสิ่งมีชีวิตต่างๆ ล้วนมีสิ่งที่เป็นสภาวะในตนเองร่วมกันคือ “ธาตุ” ที่จะเป็นองค์ประกอบ แต่เมื่อแยกแยะหรือว่าวิเคราะห์ลงไปในเรื่องธาตุ จะเห็นถึงความไม่มีอะไรที่เป็นสิ่งในตนเองจริงๆ สิ่งที่เป็นโลก เอกภพ จักรวาล หรือสิ่งที่มีชีวิตเป็นเพียงสิ่งที่ประกอบด้วย “ธาตุ” เป็นพื้นฐานการเป็นตัวตน บุคคล เรา เขา จึงเป็นเพียงสิ่งที่ประกอบเข้าด้วยสิ่งต่างๆ เท่านั้น ลักษณะของความจริงที่ปรากฏจึงมีลักษณะของความจริงที่เป็นเพียงความว่าง

เมื่อทำความเข้าใจเรื่องธาตุดังกล่าวจะทำให้เห็นถึงความจริงใน ๒ ระดับ คือ ความจริงที่เป็นระดับสมมุติและระดับปรมัตถ์ เมื่อเข้าใจเช่นนี้ย่อมที่จะทำให้สามารถทำใจที่จะยอมรับสิ่งที่เปลี่ยนแปลง ความไม่เที่ยงแท้ ความไม่มั่นคงถาวร การไม่ดำรงอยู่อย่างนิรันดร์ของสิ่งต่างๆ แม้แต่ตัวเราเอง การทำใจได้เช่นนี้ย่อมอำนวยประโยชน์ต่อการใช้ชีวิตและอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมด้วย เพราะเหตุว่า สิ่งใดๆ ก็ตามไม่ควรยึดมั่นทั้งสิ้น ไม่มีสิ่งใดที่จะเป็นของเราอย่างแท้จริง ทั้งสิ่งภายนอกและสิ่งภายในตัวตนของตน สิ่งทั้งหลายมีสภาวะจะต้องแปร

เปลี่ยนเป็นธรรมดา(ตถตา) ซึ่งตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ สรุปได้ว่า เมื่อบุคคลใดเข้าใจใน “ธาตุ” สามารถเรียกได้ว่า เป็นบัณฑิต ผู้ฉลาดในธาตุ

๕.๒.๑.๒ ประโยชน์ในด้านวิชาการ

ทำให้เห็นว่าความรู้ต่างๆ นั้น มีการพัฒนาการและส่งทอดความรู้ต่อกันเรื่อยมา อาจกล่าวได้ว่า การมีอยู่ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยปราศจากสิ่งอื่นที่มีอยู่ก่อนแล้วย่อมเป็นไปไม่ได้ ความรู้ที่มีอยู่ในปัจจุบันก็ด้วยเหตุที่มีมาก่อนของความรู้ในอดีตด้วยแม้บางอย่างจะไม่ได้รับมาโดยตรง

แนวคิดเรื่องธาตุนั้นมีหลากหลายนัยและมีมิติในการศึกษาและเรียนรู้ ซึ่งประเด็นเรื่องธาตุของพุทธปรัชญามีพื้นฐานที่ต่อยอดจากปรัชญาของพราหมณ์ แม้จะมีจุดมุ่งหมายของการอธิบายที่แตกต่างกันออกไป

ประเด็นเรื่องธาตุที่หลากหลายนัยทั้งของพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญามหายานก็มีความน่าสนใจที่จะสามารถเทียบเคียงกันได้ แม้จะไม่มีประเด็นการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางทางด้านอภิปรัชญาในเรื่อง “ธาตุ” ว่าเป็นเช่นไร

ในสมัยแรกเริ่มของปรัชญาตะวันตกและปรัชญาตะวันออกมีการถกเถียงโต้แย้งเรื่อง “ธาตุ” หรือ “ปฐมธาตุ” แต่ในปัจจุบันประเด็นเรื่องธาตุดังกล่าวมีการศึกษา ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในแนวคิดทางด้านวิทยาศาสตร์ แนวคิดของนักฟิสิกส์ หรือนักจักรวาลวิทยามากกว่าก็ตาม แต่เท่าที่ดังกล่าวของนักวิทยาศาสตร์อาจกล่าวได้ว่า ใช้วิธีการหรือความคิดแบบปรัชญา เพราะก่อนที่จะลงมือทดสอบความจริงด้วยเครื่องมือก็ย่อมจะมีพื้นฐานทางด้านความคิดก่อนเป็นแรกเริ่ม ในขณะที่วิธีการปรัชญาไม่ได้มุ่งที่จะตรวจสอบด้วยเครื่องมือ หรืออุปกรณ์อย่างเช่นวิธีการทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ข้อพิสูจน์หรือความจริงต้องสามารถตรวจวัดได้ (ผัสสะทั้ง ๕) ในขณะที่วิธีการทางปรัชญาพยายามจะอธิบายด้วยเหตุผล สิ่งที่เป็นผลมาจากวิธีการตรวจสอบของวิทยาศาสตร์ทำให้เกิดเป็นปรัชญาประยุกต์อีกสาขาหนึ่งคือ สาขาปรัชญาวิทยาศาสตร์

ในด้านวิชาการความรู้จึงเป็นพัฒนาการและส่งต่อความรู้จากรุ่นสู่รุ่น ฉะนั้น การศึกษาเรื่อง “ธาตุ” จึงเป็นประเด็นหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการขององค์ความรู้ที่มีมาตั้งแต่อดีต และความรู้ที่มาจากการพัฒนา ค้นพบขึ้นใหม่ในปัจจุบัน ความแตกต่างในอดีตที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้นั้นเป็นไปไม่ได้โดยยาก แตกต่างกับปัจจุบันที่เทคโนโลยีต่างๆ ทางด้านการศึกษาสามารถเข้าถึงกันอย่างง่ายมากยิ่งขึ้น ประเด็นในการศึกษาจึงมีความกว้างขวางมากกว่าในอดีตมาก

แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาวิชาการให้กว้างไกลมากยิ่งขึ้นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าจะต้องมีการทำการศึกษาร่วมระหว่างปรัชญาหรือแนวคิดต่างๆ ทั้งตะวันตกและตะวันออกเพื่อบูรณา

การเป็นศาสตร์หรือองค์ความรู้ใหม่ สร้างทัศนคติ ต่อมุมมองต่อโลกและชีวิตให้ก้าวไกลยิ่งขึ้น ทั้งนี้เมื่อมุมมองของคนที่มีต่อโลกและชีวิตเปลี่ยน วิธีของคนก็ย่อมจะเปลี่ยนตามไปด้วย กล่าวได้อย่างมีนัยสำคัญว่า “เป็นบัณฑิต ผู้ฉลาดในธาตุ”

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทวิจยครั้งต่อไป

พุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีมิติหลากหลายในข้อมูล(องค์ความรู้) บางครั้งการศึกษาอ้าง จำเป็นที่ต้องเข้าใจถึงบริบทคำสอนหรือเรื่องราวในประวัติศาสตร์ประกอบด้วย จึงจะสามารถ เข้าใจถึงเหตุผลว่าเพราะอะไร จึงเป็นเหตุให้มีคำอธิบายเรื่องธาตุไว้อย่างหลากหลาย ไม่เพียงแต่ เข้าใจถึงเพียงแนวคิด หรือทฤษฎีนั้นๆ ว่าเป็นเช่นไรเท่านั้น แต่ถึงอย่างไร การเข้าใจเพียง ประเด็นแนวคิดเรื่องนั้นๆ แล้วนำมาขยายหรือใช้มุมมอง แนวคิด ปรัชญาอื่นๆ มาวิเคราะห์หรือ สังเคราะห์ เพื่อหาจุดร่วม และจุดต่างเพื่อพัฒนาต่อ ย่อมสร้างมุมมองต่อมิติการเข้าใจต่อโลก และชีวิตได้ดีมากยิ่งขึ้นได้ด้วย ทั้งแนวคิดสมัยใหม่เช่น วิทยาศาสตร์ หรือแนวคิดปรัชญา ตะวันตกโบราณและแนวคิดปรัชญาอินเดีย ฉะนั้น การศึกษาในประเด็นที่เหมือนและแตกต่าง สามารถทำให้เกิดองค์ความรู้หรือแนวทางการอธิบายใหม่ ต่อการทำความเข้าใจหรือมีมุมมอง มีโลกทัศน์(world view) และชีวิตทัศน์(world life) ที่กว้างไกลมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัย เห็นว่าสามารถศึกษาวิจัยต่างๆ ต่อไปได้อีก เช่น

๕.๒.๒.๑ ศึกษาอิทธิพลที่มีต่อแนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท

๕.๒.๒.๒ ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญา ตะวันตกยุคโบราณ

๕.๒.๒.๓ ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญา อินเดียสำนักต่างๆ

๕.๒.๒.๔ ศึกษาแนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทและแนวคิดทางด้าน วิทยาศาสตร์

๕.๒.๒.๕ ศึกษาวิเคราะห์ความมีอยู่ของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท

๕.๒.๒.๖ ศึกษาเปรียบเทียบความมีอยู่ของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญา มหายาน

๕.๒.๒.๗ ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของธาตุในมุมมองทางด้านปรัชญา

๕.๒.๒.๘ ศึกษาวิเคราะห์ประเภทของมนุษย์ตามความแตกต่างของธาตุในพุทธปรัชญา เถรวาท